

UDK 303.022:2-587.7-053.2

Primljeno: 6. 6. 2018.

Prihvaćeno: 17. 10. 2019.

Pregledni znanstveni rad

KVALITATIVNO NARATIVNO ISTRAŽIVANJE DJEČJE RELIGIOZNOSTI U KONTEKSTU PET DIMENZIJA RELIGIOZNOSTI¹

Vlaho KOVAČEVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Poljička cesta 35, 21 000 Split

vkovacevic@ffst.hr

Goran KARDUM

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Poljička cesta 35, 21 000 Split

gkardum@ffst.hr

Krunoslav MALENICA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Poljička cesta 35, 21 000 Split

krumal@ffst.hr

Sažetak

Istraživanje duhovnosti i religioznosti kod djece je podzastupljeno u istraživanjima u kontekstu rasta i razvoja a posebno su rijetka, ili ih uopće nema, kvalitativna istraživanja. Cilj ovog istraživanja je poimanje religioznosti kod djece u okviru pet temeljnih dimenzija religioznosti i to ideološkoj, iskustvenoj, intelektualnoj, posljedičnoj i ritualističkoj. Pomoću višedimenzionalne konceptualizacije religioznosti provedeno je kvalitativno narativno istraživanje povezanosti svakodnevnice i religioznosti na dvanaest učenika u dobi od 13 do 14 godina. Izvještaji djece u intervjuima pokazuju

¹ Velik doprinos izradi samog rada ostvarila je naša kolegica mag. soc. Antonia Ninčević, koja je sudjelovala u konceptualizaciji, pripremi i provođenju samog istraživanja, ali iz objektivnih razloga nije bila u mogućnosti sudjelovati u izradi finalnog izvještaja studije. Stoga bismo joj ovdje zahvalili na suradnji i odali priznanje za ostvareni doprinos. Također, zahvaljujemo i djelatnicima OŠ Dobri Split, ponajviše ravnateljici i predmetnim profesoricama vjeronauka, te djeci koja su se odazvala i pristala biti dio naših znanstvenih interesa.

kako zamišljaju Boga kao osobu koja je iznad njihove razine postojanja, a istodobno sličan i jednak njima. Ne razlučuju nadnaravno i naravno već podrazumijevaju kao uobičajeno iskustvo što je u skladu s razinom kognitivnog razvoja. Savjest poistovjećuju s Božjim unutarnjim glasom dok neposredni mir i traganje u tišini povezuju sa spoznajom Boga. Te dvije dimenzije povezane su s odnosom i prihvaćanjem drugoga dok općenito religioznost poistovjećuju s psihološkom dimenzijom pripadanja. Buduća istraživanja trebaju se koristiti miješanom metodologijom, tj. upitnicima, dubinskim intervjuem i diskusijom grupe.

Ključne riječi: kvalitativno istraživanje, narativno istraživanje, dimenzije religioznosti, razvoj religioznosti, svakodnevni život i religijske promjene.

Uvod

Dječje poimanje religioznog zanimljivo je za istraživače i stručnjake u području pedijatrije i mentalnog zdravlja, razvojne psihologije te psihologije i sociologije odgoja i obrazovanja. Religija i religioznost pretpostavljaju konkretni društveni, psihološki, kulturalni i povijesni kontekst, okolnosti u kojima se pojedinac rodio, u kojima je odgojen i u kojima živi te još i više od navedenoga. Pitanja naravnog i nadnaravnog uvijek su granična pitanja; to su pitanja objektivnog (logike) ali i (inter)subjektivnog (značenja) smisla. Religija ukazuje na preduvjete društveno-kulturnog plana, dok religioznost ukazuje na preduvjete na pojedinačnom planu.² Pojam duhovnosti je više osobne naravi dok je pojam religioznosti vezan više uz zajednicu i institucije. To znači da religija ne može postati životnom doli putem povijesno-pojedinačnog posredovanja života te da konkretna religioznost ne nastaje bez svakidašnjeg društveno-kulturnog uobličavanja i posredovanja.³ Općenito, religiju je moguće promatrati, s jedne strane, na tri načina: 1) kao socijalnu činjenicu, socijalnu zajednicu (Emile Durkheim); 2) kao kolektivnu reprezentaciju religioznog iskustva (Emile Durkheim); 3) kao konfesionalnu zajednicu, koja je organizacijom vjernika usmjerena na to da zadovolji i intenzivira čovjekove društvene potrebe za religijom ili religijskim ethosom.⁴ S druge strane, moguće ju je promatrati u vezi s potrebom pojedinca za značenjem (Max Weber) te kao interakciju između pojedinaca (Georg Simmel i George H. Mead).⁵

Razdoblje početka adolescencije donosi svojevrsni razvojni pomak koji djeluje na religiozna iskustva koja postaju različita od onih iz djetinjstva, a

² Usp. Marko PRANJIĆ, *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., 634.

³ Usp. *Isto*.

⁴ Usp. Vlaho KOVAČEVIĆ, *Sekularizacija, modernitet i katolički ethos*, Zagreb, 2012., 295.

⁵ Usp. George Herbert MEAD, *Um, osoba i društvo – sa stajališta socijalnog biheviorista*, Zagreb, 2003.

razlog je značajan pomak u kognitivnom razvoju i oblikovanje osobnog identiteta.⁶ U kognitivnoj domeni važan je pogled kognitivne razvojne psihologije Jeana Piageta, gdje se nakon jedanaeste ili dvanaeste godine, do kada je mišljenje vezano za konkretne situacije i djelovanja, sve brže razvija sposobnost logičkog mišljenja koje razumije simbole i apstraktne ideje.⁷ Upravo je ta sposobnost za religijske sadržaje svakako nezaobilazna, jer se pojavljuje i sposobnost za religioznu introspekciju. Djeca od oko trinaeste godine nadalje razvijaju apstraktno religiozno mišljenje prilikom čega Boga shvaćaju simbolički dok se u biblijskim tekstovima razlikuju religiozna i naravna objašnjenja i datosti.

Teorijski okvir Fowlerova razvoja vjere (FDT, *Faith Development Theory*) nezaobilazan je jer vuče korijene iz triju pristupa: Piagetove teorije kognitivnog razvoja, Eriksonove teorije psihosocijalnog razvoja i Kohlbergove teorije moralnog razvoja.⁸ Fowlerova teorija pretpostavlja šest stupnjeva razvoja religioznosti koja uključuje i razvoj samopoimanja, tj. razvoja čovjekova *ja*. Djeca ispitivana u ovom radu nalaze se na trećem stupnju razvoja tzv. sintetičko-konvencionalne vjere i interpersonalnog *ja*, koji se prema Fowleru odnosi na razvojnu dob od dvanaest godina do zrelosti. U toj dobi prihvaća se konvencionalna vjera ali se počinje izražavati i osobni izbor, a posebno što Fowler ističe na ovom stupnju je vjera povezana sa smislom.

Istraživanje koncepta religioznosti i duhovnosti kod djece ima svoje specifičnosti. U društvima Zapada duhovnost djece je skriveni fenomen koji je zahvaljujući različitim procesima nevidljiv za odrasle koji dominantno utječu na religijsko razumijevanje i ponašanje.⁹ Proces potiskivanja te krivog razumijevanja i ignoriranja odraslih dovodi do zaborava i krivog tumačenja različitih dječjih iskustava, koja su po svojoj prirodi psihološka ali ujedno i duhovna.¹⁰ Tako Tobin Hart navodi kako je jedna od najvažnijih lekcija koju odrasli trebaju naučiti od djece strahopoštovanje koje nam otvara vrata prema svetome. Formiranje i razvoj identiteta povezan je u okviru religioznosti i duhovnosti

⁶ Usp. Šimun Šito ĆORIĆ, *Psihologija religioznosti*, Jastrebarsko, 2003., 110.

⁷ Usp. Laura E. BERK, *Psihologija cjeloživotnog razvoja*, Jastrebarsko, 2007.

⁸ Usp. James W. FOWLER, Faith Development Theory and the Postmodern Challenges, u: *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11 (2001.) 3, 159–72; Jeff ASTLEY, The Psychology of Faith Development, u: Marian DE SOUZA – Leslie J. FRANCIS – James O’HIGGINS-NORMAN – Daniel SCOTT (ur.), *International Handbook of Education for Spirituality, Care and Wellbeing*, Netherlands, 2009.

⁹ Usp. Kate ADAMS – Brendan HYDE – Richard WOOLLEY, *The Spiritual Dimension of Childhood*, 2008.

¹⁰ Usp. Tobin HART, *The Secret Spiritual World of Children: The Breakthrough Discovery that Profoundly Alters Our Conventional View of Children’s Mystical Experiences*, Novato – California, 2003., 313.

s poimanjem jedinstva i nadilaženjem vlastitog *ja* bez čega ne možemo govoriti o autentičnom duhovnom iskustvu. Kate Adams upravo ističe kako je dubinsko kvalitativno istraživanje dječje duhovnosti nužno u razumijevanju razvoja dječje duhovnosti.¹¹ Razvoj duhovnosti i religioznosti kod djece povezan je s razvojem samopoimanja, što ima značaj i utjecaj na opće mentalno zdravlje. Općenito se može reći kako na Zapadu nedostaju istraživanja razvoja religioznosti i duhovnosti kod djece, a posebno istraživanje posebitosti utjecaja konteksta.¹² Kontekst je različitost utjecaja zajednice, kulture, obrazovnog i zdravstvenog sustava te općenito društva i društvenog uređenja, što može nadilaziti klasične postavke i teorijske pristupe koji su nastali u određenom vremenu i kontekstu kao što je npr. psihoanalitički pristup, kognitivno razvojni pristupi ili neki strukturalistički pristup. Razvoja djeteta u kontekstu trebaju biti svjesni svi oni koji na različitim razinama i segmentima društva rade s djecom. Istraživanjem takvih razvojnih fenomena kod djece pomoću kvantitativnih metoda ostajemo na površini i vrlo usko tumačimo bogata dječja iskustva u višedimenzionalnom kontekstu (*a multi-faith context*).¹³ Dječja iskustva i perspektive, trebali bismo više, u pravom smislu riječi, slušati. O slušanju, radu s djecom i prethodno navedenom strahopoštovanju, upravo imamo u biblijskom tekstu (usp. Mk 10,14), gdje se ističe važnost i obraćanje pozornosti na dječje poimanje. Usko gledište na dječja iskustva prisutno je i u razmatranju i tumačenju isključivo iskustava djece u religijskom prostoru i aktivnosti.¹⁴ Duhovna iskustva djece treba tumačiti u svakodnevnom iskustvima koja su izvan institucionalnog prostora religije i sustava vjerovanja u istine koje nikome ne služe, štoviše, štete jer se u njihovo ime često druge smatra inferiornima te potiču podjele. Iskustvo djece – sada i ovdje jer je duhovnost osobna i iskustvena – ne može se u potpunosti ni približno verbalizirati, a kamoli kvantificirati. Kao što kaže nova pobudnica *Gaudete et exsultate* pape Franje, kršćanstvo »[...] je utoliko vrijedno ukoliko nam pomaže bolje živjeti evanđelje u našem svakodnevnom životu.«¹⁵

¹¹ Usp. Kate ADAMS – Brendan HYDE – Richard WOOLLEY, *The Spiritual Dimension of Childhood*.

¹² Usp. Marianne BABY, *Children's Perspectives on Religion – The Case of Christian Children in Tamil Nadu, India*, Trondheim, 2012.

¹³ Usp. Kelsey MOORE – Carlos GOMEZ-GARIBELLO – Sandra BOSACKI – Victoria TALWAR, *Children's Spiritual Lives: The Development of a Children's Spirituality Measure*, u: *Religions*, 7 (2016.) 8, 95.

¹⁴ Usp. Hillel GOELMAN – Sheila ROSS – Sally MARSHALL, *Multiple Lenses, Multiple Images: Perspectives on the Child Across Time, Space and Disciplines*, Toronto, 2004., 260.

¹⁵ Papa FRANJO, *Gaudete et exsultate – Radujte se i kličite. Apostolska pobudnica o pozivu na svetost u suvremenom svijetu* (19. III. 2018.), Zagreb, 2019., br. 109.

kršćanstvo. Tako ćemo u kontekstu iznesenog istražiti kakav je odnos djece prema religiji s posebnim osvrtom na pet dimenzija religioznosti – ideološku, iskustvenu, intelektualnu, posljedičnu i ritualističku – koje su postavili C. Y. Glock i R. Stark.¹⁶ Njihovu multidimenzionalnu konceptualizaciju religioznosti ovaj rad primjenjuje na svakodnevne i religijske prilike u životu djece s naglaskom na narativni kvalitativni pristup.

1. Metoda

Istraživanje je kvalitativno, narativno utemeljeno na interpretativnoj istraživačkoj paradigmi sukladno uputama za primjenu kvalitativne metodologije – *Standards for Reporting Qualitative Research (SRQR)* i *Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research (COREQ)*.¹⁷

Pet spomenutih dimenzija religioznosti poslužilo je i kao okvir unutar kojeg smo strukturirali istraživački protokol za obavljanje intervjua. Strukturiranje je izvršeno iz dvostrukog razloga: zbog same prirode rada, odnosno ciljeva i predmeta proučavanja, te zbog toga što je riječ o osjetljivoj populaciji gdje je djeci ponuđen određen konceptualni okvir unutar kojeg im je bilo lakše promišljati o kompleksnim pojavnostima i verbalizirati svoje stavove i mišljenja, ali im je istodobno omogućena sloboda da iskažu upravo svoje shvaćanje i tumačenje bez ograničavanja na unaprijed postavljene odgovore. Protokol se sukladno tome sastojao od pet kategorija pitanja, kojih je sveukupno bilo 28. Neka pitanja preuzeta su iz već objavljenih znanstvenih istraživanja¹⁸ provedenih unutar petodimenzionalnog modela religioznosti dok su preostala konstruirana i prilagođena za potrebe ovog rada, zbog već spomenute specifičnosti uzorka. Razgovori s djecom tako su strukturirani sljedećim redoslijedom:

¹⁶ Usp. Charles Y. GLOCK – Rodney STARK, *Religion and Society in Tension*, Chicago, 1965.

¹⁷ Usp. Allison TONG – Peter SAINSBURY – Jonathan CRAIG, Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research (COREQ): a 32-item Checklist for Interviews and Focus Groups, u: *Int J Qual Health Care*, 19 (2007) 6, 349–357; Bridget C. O'BRIEN – Ilene B. HARRIS – Thomas J. BECKMAN – Darcy A. REED – David A. COOK, Standards for Reporting Qualitative Research: a Synthesis of Recommendations, u: *Acad Med*, 89 (2014.) 9, 1245–1251.

¹⁸ Usp. Petar BEZINOVIĆ – Ankica MARINOVIĆ BOBINAC – Dinka MARINOVIĆ JEROLIMOV, Kratka ljestvica religioznosti: validacija na uzorku adolescenata, u: *Društvena istraživanja*, 14 (2005.) 75–76, 135–153; Ankica MARINOVIĆ BOBINAC, Dimenzija religioznog iskustva u Hrvatskoj: »šapat anđela« iz sociologijske perspektive, u: *Sociologija i prostor*, 43 (2009.) 168, 339–370.

A) *Vjerovanje*

1. Kako vidiš sebe? Jesi li religiozan/na, nešto u sredini kao niti religiozan/na niti nereligiozan/na ili pak nereligiozan/na?
1. Vjeruješ li da postoji Bog? (*Potpitanje: Kakav je Bog za tebe?*) Što očekuješ od Boga?
2. Vjeruje li tvoja obitelj u Boga?

B) *Iskustvo*

3. Jesi li ikada doživio/doživjela neko nadnaravno iskustvo koje nisi mogao/mogla objasniti? Jesi li ikada osjetio/la da te Bog čuva, pazi? (Na koji način i kada?)
4. Ima li Bog veze s našom savješću, osjećajem krivnje?
5. Kada napraviš nešto što ne bi smio/smjela, bojiš li se Božje kazne?
6. Koliko su ti bitne materijalne stvari u životu?
7. Gdje pronalaziš svoj odmor?

C) *Znanje*

8. Razmišljaš li o vjeri, religiji, Bogu?
9. Sjećaš li se od koga si prvi put saznao/la o Bogu i vjeri?
10. Koje si ti konfesije?
11. Koliko je tvojih prijatelja tvoje konfesije?
12. Koliko znaš o drugim religijama i jesi li ti spreman/spremna uvažavati (poštivati) religiju koja je različita od tvoje?
13. Znaš li zašto učiš o vjeri i zašto pohađaš/ne pohađaš vjeronauk?
14. Želiš li proširiti svoje znanje o vjeri?
15. Pratiš li vjerske časopise i čitaš li knjige o vjerskoj problematici?

D) *Utjecaj religioznosti na svakodnevni život*

16. Kada ti je teško, i kada se osjećaš prestrašeno pred nečim što nadolazi, zamoliš li Boga za pomoć i zašto?
17. Ima li vjera utjecaj na tvoj svakodnevni život; odnose s prijateljima, roditeljima, profesorima, u učenju i igri?
18. Gura li te tvoja savjest prema dobru?
19. Jesi li spreman/na drugome, koji te povrijedio, dati šansu?

E) *Praksa*

20. Jesi li primio/la svete sakramente; želiš li primiti sljedeći po redu? Ako da, zbog čega?
21. Što za tebe znače blagdani?

22. Ukoliko se moliš Bogu, koliko često to radiš?
23. Ukoliko odlaziš na misu, koliko često to radiš i kako se osjećaš na misi? Zašto ideš na misu? Koliko često tvoji roditelji odlaze na misu?
24. Pridržavaš li se religijskih pravila?
25. Slijediš li u svojem životu samo svoje potrebe i sam/a si sebi dovoljan/a ili si spreman/a zanemariti svoje potrebe i sebe zbog drugog/Drugog.

Djeca koja su sudjelovala u istraživanju polaznici su OŠ Dobri iz Splita, koja je nastavna baza Sveučilišta u Splitu, što nam je omogućilo olakšan pristup i provođenje samih intervjua. Uzorak su činila djeca sedmih i osmih razreda, 12 osnovnoškolaca (N=12), tj. djeca u dobi od 13 do 14 godina, koja su u rezultatima istraživanja označena kao sudionici (S1–S12).

Primarni kriterij odabira bila je dobrovoljnost i želja djece za sudjelovanjem pri čemu smo nastojali izjednačiti broj djevojčica i dječaka tako da je u konačnom uzorku bilo šest djevojčica i šest dječaka. Sudionicima istraživanja dana je mogućnost da u bilo kojem trenutku istraživanja od njega odustanu, što ipak nije bio slučaj. Za vrijeme intervjua u učionicama su se nalazili samo oni koju su intervjuirali i sudionici istraživanja. Razgovori su snimani i kasnije temeljito transkribirani. Studenti koji su intervjuirali učenike su tijekom intervjua izrađivali vlastite bilješke i zapažanja kako bi olakšali proces kodiranja, analize i interpretacije podataka. U proces kodiranja bila su uključena tri istraživača, dvoje studenata koji su intervjuirali učenike, voditelj istraživanja te predmetni profesor.

2. Rezultati

Rezultati istraživanja bit će prikazani sukladno dimenzijama u okviru teorije koju su postavili Glock i Stark.

2.1. Religijsko vjerovanje

Dimenziju religijskog vjerovanja u radu smo operacionalizirali pomoću pitanja o religijskoj samoidentifikaciji, vjerovanju u postojanje Boga te kroz ispitivanje slike Boga kod djece, kao i njihovih očekivanja od Boga. Odgovori ukazuju kako se djeca, kao i njihovi roditelji odnosno obitelj, u većini smatraju religioznima. »Vidim sebe kao religioznu osobu, iako još dok si dijete često ne poznaješ te činjence. Primjerice kada si na misi ne misliš o tome svemu, ne razumiješ sve šta piše i jednostavno ne shvatiš poruku. Religiozna jesam. Roditelji i svi u obitelji su mi religiozni. Vjerujem u Božja čuda, On je tu za nas, pomoći će nam i uz

Njega nikada nismo sami, imamo jedni druge i Boga. Iako ne razumijemo u potpunosti Sveto pismo, čekamo taj trenutak dok ga jednostavno ne shvatimo« (S4).

Na pitanje vjeruju li da postoji Bog svi sudionici odgovaraju potvrdno većinom ga opisujući kao osobu ili biće koje je slično ljudima ali je svemoguća, pravedno, sve vidi i pametnije je od nas. »Zamišljam ga kao jednu osobu ljudskog oblika, ali je puno pametniji, vidi sve zato šta je drukčiji od nas, on nas izvlači iz problema kada upadnemo, oprašta nam i sve...« (S8); »Pa ono, svemoćan, sve zna, svemoćan je. Vjerojatno je neko biće slično nama jer kaže da nas je napravio na svoju sliku« (S12).

Očekivanja sudionika od Boga većinom su u skladu s njihovom slikom o Bogu pri čemu im je najvažnije da ih Bog čuva, da im *pomaže* i *izolači* ih iz nevolja i bolesti te da ih *prati* u životu, a kod jedne sudionice (S4) i mogućnost da je preobražava.

2.2. Religiozno iskustvo

Religiozno iskustvo mjerili smo pitanjem o doživljaju nadnaravnog iskustva te pitanjima o osjećaju (iskustvu) Božje prisutnosti. Nadnaravno iskustvo ne povezuju s iskustvom Božje prisutnosti ili Božjeg djelovanja, tj. ne razlikuju naravno od nadnaravnoga: »Pa kada sam bila u nekim nevoljama, uvijek bi se uspjela snaći i tada bi osjećala prisutnost Boga« (S1).

Osjećaj, odnosno iskustvo Božje prisutnosti, ispitivano je još dvama pitanjima: povezanosti Boga sa savješću i osjećajem krivnje te strahom od Božje kazne. Boga povezuju s ljudskom savješću i s osjećajem krivnje koji se javlja nakon počinjenja nekog neispravnog čina, gdje je zapravo *naša savjest*, odnosno *unutarnji glas* u nama koji nas *ispravlja na pravi put*: »Bog je glas unutar nas, naša savjest i kada napravimo nešto loše ne možemo ignorirati taj glas koji kaže 'to ti nije dobro'« (S4).

Što se tiče posljednjeg pitanja, sudionici većinom osjećaju strah od Božje kazne u situacijama kada osjećaju da su *učinili nešto što nisu trebali* ili kada *okri-ve nekog drugog* za vlastitu pogrešku. Strah ih je pritom da im se *nešto loše* ne *dogodi* nakon toga, da *neće ići u raj*, da im *molitve neće biti uslišane*; »Bojim se da me Bog neće primit u raj...« (S8).

2.3. Religijsko znanje/spoznaja

Odgovori djece upućuju kako još uvijek ne možemo govoriti o zreloj religioznosti i kompleksnim promišljanjima religijsko-egzistencijalnih pitanja. *Mir,*

tišina i *spokoj* ističu se kao ključne okolnosti unutar kojih se njihovo promišljanje odvija; »Kad jednostavno nađeš mir negdje u sobi i prepustiš se sam sebi, shvatiš to i jednostavno tražiš i razmišljaš« (S4); »Pa, ono, šta ja znam... kad sam sama kod kuće, bude tišina i spokoj pa onda...« (S7).

Unutar te dimenzije ispitivali smo također i prvi izvor informacija o Bogu i vjeri kako bismo pokušali utvrditi tko je imao najveći utjecaj na razvoj religioznosti kod sudionika. Djeca su o Bogu saznala u vrtiću, prvo saznanje o Bogu primili u obitelji, pri čemu se ističu *roditelji* ili *bake*: »Da baka mi je prva počela govoriti o tome. Počela me učiti molitve i stvarati sliku u mojoj glavi šta je za mene Bog (S2); » moji roditelji, najviše mama...« (S4).

Na pitanje o poznavanju drugih religija odgovaraju kako *ne znaju baš puno*, odnosno znaju *malo* i nisu zainteresirani ni za jednu drugu religiju, ali su spremni uvažavati i poštivati druge religije i njihove pripadnike: »Pa, ne znam puno... (S3); »Iskreno, još nisam upoznata toliko, učimo na vjeronauku i upoznajemo se. Uvijek moraš poštivati drugoga, kao i njihovu religiju« (S4).

Djeca su vrlo zainteresirana za *konkretan* Isusov život: »Da. Zanima me više o Isusu jer mislim da ne učimo dovoljno o tome. Uvijek učimo poznate događaje, a ja bih više htjela znati o njegovu životu« (S2); »Da... nema nešto konkretno, nego općenito o svemu« (S11).

2.4. Utjecaj religioznosti na svakodnevni život

Na pitanje kada se osjećaju teško i prestrašeno pred nečim što dolazi djeca odgovaraju da tada traže Božju pomoć, a Božja prisutnost im se očituje kroz osobnu zaštitu, dobru ocjenu ili pomoć njihovim članovima obitelji. Na pitanje: Kako osjećaš da ti on tada pomaže? odgovaraju: »Kada dobijem dobru ocjenu, znam da je bio uz mene« (S1); »možda kad mi je neko iz obitelji bolestan ili kad sam ja bolestan« (S10).

Vjera utječe na njihov svakodnevni život, uči ih poštivanju i uvažavanju, a najviše se iskazuje u odnosu s roditeljima, koji im pružaju tradicionalni vjerski odgoj unutar obitelji kao i daljnju vjersku socijalizaciju: »Uči me da poštujem svoje prijatelje i odrasle« (S1).

Vjera se većinski smatra isključivo privatnom i osobnom stvari koja učestalo ne pronalazi interes u vršnjačkim konverzacijama; »S prijateljima nekad pričam, imam prijateljicu koja ne vjeruje i onda smo pričali kako oni vjeruju i ponašaju se« (S5); »Tako da među prijateljima i tim ljudima uopće i ne možeš pričati o vjeri jer ako počneš, većinom bi bila reakcija: »Ajme, to je dosadno, hajmo pričati o nogometu« (S4).

Unutar te dimenzije također smo, kroz savjest i oprost, istraživali moralnu vrijednost postupaka. Djeca izražavaju kritičko stajalište i savjest vežu uz negativne društvene postupke dok pravu savjest postižu tek kada isprave svoju pogrešku i djelovanje usmjereno prema dobrome: »Iako misliš nekad da je loša ona je dobra jer će te odvesti na pravi put i pomoći ti ispraviti grešku. Tada ćeš se naučiti na svojim pogreškama« (S4); »Da i ona traje duže vrijeme dok to ne popravim i učinim nešto šta je dovoljno dobro da zamjeni to šta sam loše učinila« (S2).

2.5. Religijska praksa

S djecom se razgovaralo o obredima i ostalim oblicima vjerske prakse: običajima, blagdanima i življenju etičkih vrijednosti vjere. Na sakramente gledaju kao nešto *normalno, temelj za buduće sakramente, potvrdu Božjeg postojanja* kao i na oblik *dužnosti* koja proizlazi iz toga što sam katolik/katolkinja. Mir i ugoda ističu se kao ključna osjećanja u trenutcima primanja sakramenta: »Jer sam dio Katoličke crkve« (S1); »Pa kad sam počela, onda moram i završiti... krstili su me, ono ... namjeravam se krizmati, to je moja dužnost kao vjernice« (S7).

Svi iskazi također upućuju na visok stupanj izvanjske religioznosti, odnosno crkvenosti. Dobiveni iskazi ukazuju da djeca najviše prakticiraju privatnu svakodnevnu molitvu, najčešće prije ili poslije spavanja te zajedno s roditeljima prije objeda. Molitva također može postati formalnost, niz običaja bez dubljeg smisla, pa manjina intervjuiranog uzorka, svjesna dinamike suvremenoga življenja, navode da se pomole tek onda kada stignu: »Obično sam se molila svaku večer, al' sad samo tako umorna da samo zaspem« (S7); »Neke nedjelje, al' ne idem svaku... nekad zaspem, nekad imam učiti... (S6).

Kao razloge odlaska u crkvu djeca navode molitvu kao *razgovor s Bogom* tijekom obreda, *sudjelovanje u aktivnostima* u organizaciji Crkve, kao što je crkveni zbor, te obuzetost osjećajem *oslobođenja, zadovoljstva, zahvalnosti i sreće*. Djeca najčešće odlaze na misu zajedno i/ili kada odlaze njihovi roditelji, a to je vrijeme *slavljenja obitelji i liturgije, slobodna vremena, okupljanja i druženja*: »Druženje s obitelji, dolaze rođaci i tako... vidim neke ljude koje ne vidam stalno... odem na misu, s bakom, s obitelji, svi skupa... (S8).

Djeca se pridržavaju posta kao crkvenog pravila; »Mislim da trebamo i mi iskusiti muku koja nije ništa ni upola kao Isusova koju je iskusio na križu, ali opet On tada dobiva dojam da Isus nije sam u mucu« (S4).

Žrtva ovisi o dvama faktorima: *okolnostima* i *povezanosti* s osobama zbog kojih bi zanemarili vlastite potrebe. Naime, većina bi se žrtvovala za roditelje, obitelj i bliske prijatelje. Također, žrtva bi ovisila o okolnostima i sposobnosti-

ma druge osobe: »Zavisi u kojoj situaciji. Ako meni na primjer nešto ide bolje, žrtvovat ću se za nekoga, a ako mi ide lošije, borit ću se za sebe. (S1); »Prije bi mislila samo na sebe, na svoje potrebe, ali danas gledajući sve šta sam prošla u životu, spremna sam se žrtvovati za sve, pogotovo i najviše za obitelj, moje roditelje, ali i prijatelje« (S4).

Rasprava i zaključak

Iz odgovora ispitanika vidljivo je na prvoj dimenziji kako djeca zamišljaju Boga kao osobu koja je iznad njihove razine postojanja, a istovremeno je sličan i jednak njima. To se najbolje prikazuje izjavom djeteta kako je Bog čovjeka napravio na svoju sliku, što je i izvorni biblijski citat. Takav prikaz poimanja nadnaravnog u skladu je s kognitivno razvojnim stupnjem djece u dobi od 13 i 14 godina, a što odgovara Piagetovu prijelazu iz stadija konkretnih u formalne operacije. Za djecu se, dakle, može reći kako pridaju važan značaj socijalno-povijesnim korijenima religije, a ne religiji *per se*.¹⁹ Pod socijalno-povijesnim korijenima religije podrazumijevamo i poimanje religioznosti kod djece koja je uokvirena obiteljskim kontekstom, a što je jasno vidljivo u izjavama. Religijska vjerovanja pritom transcendiraju iskustvo i kao takva pružaju ključ za razumijevanje njihove socijalne funkcije.²⁰

Djeca podrazumijevaju Božju prisutnost u opasnostima te ne odvajaju nadnaravno iskustvo od naravnih događaja u životu. Bog djeci progovara u osjećaju krivnje i savjesti, on je taj koji razlučuje dobro i zlo. Bog je djeci prisutan u unutarnjem govoru, unutarnjem glasu. Prema Vigotskom i Piagetu ono što je bilo vani u stadiju ranog djetinjstva, poprima i stvara unutarnji govor tijekom srednjeg djetinjstva i adolescencije. Prema psihoanalitičkom tumačenju savjest se formira (super ego) na prijelazu iz predškolske u školsku dob i oblikuje osobnu moralnost. Ta savjest je nastala pod utjecajem roditelja i društvene sredine, pa je ona zastupnik društva i moralni sudac ponašanja koji sprečava moguće kršenje morala. Osjećaj krivnje rađa se onda kada iznevjerimo te kvalitete. Psihoanalitičko tumačenje usredotočeno je na odnos nagrade, odobravanja ili kazne i neodobravanja od strane primarnih objekata privrženosti, tj. majke i oca. Upravo suprotno, iz iskaza djece je jasno kako savjest poistovjećuju s Božjim unutarnjim glasom uz istodobno ne razdvajanje postojanja egzistencijalnog dobra i zla izvan njih samih. Samim time savjest

¹⁹ Usp. Esad ĆIMIĆ, *Dogma i sloboda*, Beograd, 1985., 132.

²⁰ Usp. Esad ĆIMIĆ, *Drama alteizacije*, Zagreb, 2007., 42.

postaje mjerilo stupnja ljudskosti, a to je nedvojbeno izvor intenzivne i trajne angažiranosti, kojom se aktualizira dostojanstvo čovjeka.

U trećoj dimenziji ispitivali smo odnos prema religijskom znanju i spoznaji. Djeca jasno pokazuju kako je neposredni mir, traganje u tišini i nalaženje spokoja upravo povezano sa spoznajom Boga. Robert Sarah upravo navodi izraz Georgesa Bernanos iz *Razgovora karmelićanki*: »Kad mudri potroše svoju mudrost, dobro je poslušati djecu – jer su kartuzijanci istodobno i mudri i djeca.«²¹ Odrasli kontemplativci, kartuzijanci, izvorno se vraćaju u iskustva djece koja se navode u rezultatima o odnosu tišine, mira i spokoja. Nadalje, iskustvo savjesti i Boga povezano je sa stupnjem prihvaćanja drugih. Kako navode djeca u rezultatima, ako imaš imalo savjesti, poštuješ druge i oni će poštovati tebe. Prema Robertu Nisbetu zajednica se »temelji na čovjeku kojeg se shvaća u njegovoj cjelovitosti, a ne u nekoj od uloga, uzetih pojedinačno, koje može imati u društvenom poretku«²². Svoju psihološku snagu zajednica crpi iz potrebe za pripadanjem, čije su razine motivacije prema Robertu Nisbetu »dublje od puke snage htijenja ili interesa, i svoje ispunjenje postiže u uranjanju individualne slobode koje nije moguće u udruženjima nastalim iz puke praktičnosti ili racionalnog pristanka«²³.

Na četvrtoj dimenziji utjecaja religioznosti na svakodnevni život, djeca sagledavaju religioznost kao nešto jako privatno, osobno. U vršnjačkim odnosima ne vide potporu za razgovor ili razmjenu iskustava. Djeca na tom stupnju kognitivnog razvoja teško mogu zauzimati društvenu perspektivu, o čemu jasno govori i Piaget. I na pitanjima te dimenzije djeca ne zaobilaze važnost savjesti i morala, o čemu je već u ranijim dimenzijama bilo riječi.

Konačno, peta dimenzija odnosila se na religijske prakse, gdje je jasno vidljivo kako djeca sakramente crkve doživljavaju u društvenom kontekstu i tradicijski, izvanjski. No, molitva je privatna i obiteljska, osobna, za razliku od sakramenata koje sagledavaju u okviru običaja: kako drugi tako i ja, kako obitelj tako i ja i slično. Slijedom navedenog moguće je istaknuti kako je potreba za pripadanjem najvažnije značenje zajednice.²⁴ To značenje pripadnosti otkriva se u ponovno otkrivenim simbolima zajednice, a oni postaju način označavanja legitimiteta u raznim udruženjima i mogu se pronaći u lokalitetu, religiji, naciji, rasi, zvanju ili pokretu, koji zajednici daju simbolički izraz.²⁵ Ta potreba

²¹ Usp. Robert SARAH, *Snaga tišine*, Split, 2017.

²² Robert A. NISBET, *Sociološka tradicija*, Zagreb, 2007., 69.

²³ *Isto*, 69–70.

²⁴ Usp. Gerard DELANTY, *Community*, New York, 2018., 4.

²⁵ Usp. Robert A. NISBET, *Sociološka tradicija*, 70.

za pripadnošću, unatoč svojoj važnosti, čini se najradikalnije osporenom u nesigurnim uvjetima modernosti, pa bi, dakle, u današnjoj »popularnosti« (ideje i prakse) zajednice valjalo prepoznati ponajprije »odgovor na krizu solidarnosti i pripadanja, koja je pogoršana i istodobno izazvana globalizacijom«²⁶.

Ovo je istraživanje vrsta preliminarnog istraživanja na vrlo selekcioniranom uzorku. Uzorak su bila djeca određene dobi u određenoj školi. Odabir bi ubuduće trebao zahvatiti veći broj škola. Također bi trebalo uključiti u istraživanje djecu mlađe i odrasle dobi jer je to poželjno zbog toga što je teško odrediti jasnu granicu kognitivnog prijelaza iz stadija konkretnih u formalne operacije. U sljedećem istraživanju treba primijeniti miješanu metodologiju, tj. uz dubinske intervjuje poželjno bi bilo primijeniti validirane upitnike i diskusijske grupe.

Abstract

A QUALITATIVE-NARRATIVE STUDY OF CHILDREN'S RELIGIOSITY IN THE CONTEXT OF FIVE DIMENSIONS OF RELIGIOSITY

Vlaho KOVAČEVIĆ

University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences
Poljička cesta 35, HR – 21 000 Split
vkovacevic@ffst.hr

Goran KARDUM

University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences
Poljička cesta 35, HR – 21 000 Split
gkardum@ffst.hr

Krunoslav MALENICA

University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences
Poljička cesta 35, HR – 21 000 Split
krumal@ffst.hr

Study of spirituality and religiosity among children is underrepresented in research in the context of growth and development, especially when it comes to qualitative studies. The aim of this study is the understanding of religiosity among children within the frame of five fundamental dimensions of religiosity – ideological, experiential, intellectual, consequential, and ritualistic. By using the multidimensional conceptualisation of religiosity, the authors carried out qualitative-narrative study of the relation between everydayness and religiosity among twelve pupils of the age of 13 and 14.

²⁶ Gerard DELANTY, *Community*, 2.

Reports of children in interviews show that they envision God as a person who is above their level of existence, but who is at the same time similar to or same as them. They do not differentiate between supernatural and natural, but instead presuppose as ordinary experience, which is in accordance with the level of cognitive development. They identify conscience with God's inner voice and they relate peace and searching in silence with knowledge of God. These two dimensions are related to one's attitude towards and acceptance of the other, while they generally identify religiosity with the psychological dimension of belonging. Future studies should utilise mixed methodology, i.e., questionnaires, deep interviews, and discussion groups.

Keywords: *qualitative research, narrative research, dimensions of religiosity, development of religiosity, everyday life and religious changes.*